

УДК (0.93)“1588”(476)

О.І. НЕЛІН, канд. юрид. наук, доц.

Київський університет туризму, економіки і права

ЩОДО СПАДКОВОГО ПРАВА ЗА СТАТУТОМ ВЕЛИКОГО КНЯЗІВСТВА ЛИТОВСЬКОГО 1588 РОКУ

Досліджено становлення і розвиток спадкового права за Литовським Статутом 1529 р., визначені його закономірності та характерні риси.

Дослідження Статуту 1588 року, який є важливим історичним документом, допоможе з'ясувати ступінь взаємопроникнення візантійської і західноєвропейської правових культур, їхній вплив на українську правову культуру, і тим самим, визначити подальший напрямок політичного, соціального, духовного і правового розвитку України.

Початок науковому дослідженню Статуту 1588 року поклав у 1813 р. В. Сопіков, а продовжили С. Лінде та І. Данилович. Третій Литовський статут також досліджували І. Каратаєв, С. Бершадський, С. Пташицький, І. Лаппо, А. Соловйов, М. Владимирський-Буданов, Ф. Леонтович, М. Любавський, М. Максимейко. До Статуту 1588 р. у своїх працях зверталися А. Яковлів, Р. Лашенко, М. Чубатий. Серед українських радянських вчених слід виділити дослідження В. Дядиченка, В. Мєсяця, А. Ткача, А. Дубровіної, В. Чеховича, І. Усенка, П. Музиченка. Литовську школу литовсько-руського права репрезентували С. Лазутка і М. Ючас, а польську – Ю. Бардах і Г. Віснер.

На початок XVI ст. стало очевидним, що Велике князівство Литовське близьке до занепаду. Побоюючись поступитися своїм панівним становищем перед польськими конкурентами, й занепокоєні небезпекою зростання католицьких впливів, литовські та українські магнати опиралися остаточному злиттю з Польщею. Але невдоволена пануванням середня та дрібна шляхта підтримала поляків, сподіваючись здобути собі широкі привілеї, якими користувалися польські феодала [1, с.77]. Люблінська унія 1569 р. об'єднала Польське королівство і Велике князівство Литовське в “одне, нерозрізнуване, неподільне тіло”, утворивши єдину державу – Річ Посполиту із спільними органами влади і управління, єдиною грошовою системою [2, с.105]. Укладання Люблінської унії і створення єдиної держави Речі Посполитої неминуче вело до уніфікації державних систем Польщі і Великого князівства Литовського. І якщо зміни в органах державного управління відбувалися досить швидко, безболісно і в напрямі, який влаштовував польську панівну верхівку, то спроби перегляду правової системи Великого князівства Литовського, і, зокрема, Статуту 1566 року, який залишився чинним в українських землях Речі Посполитої, наштовхувався на рішучий опір литовської, білоруської і української шляхти, оскільки Польща не мала будь-яких значних досягнень у правовій сфері. Кодифікаційні роботи у Польщі, які пожвавилися після прийняття Статуту 1529 р., привели до створення у 1532 р. *Correctura Jurium*. Але сейм 1534 р. відхилив цей акт, що надовго призупинило польські кодифікаційні роботи.

Під тиском депутатів від Польщі на Люблінському сеймі 1569 р. була створена комісія для приведення Ста-

туту 1566 року у відповідність до діючого польського права. Таким чином з'явився III Литовський статут, який був затверджений у 1588 р. [3, с.189].

Правова система за Статутом 1588 року – це вдалий синтез станового ладу і нових правових понять, спрямованих у майбутнє. Найкращим доказом того, що синтез був вдалий і відповідав вимогам епохи, є те, що два з половиною століття він був взірцем для законодавців і задовольняв судову практику на литовських, українських і білоруських землях. Статут 1588 року складався з 14 розділів, які нараховували 488 статей. Три розділи Статуту стосувалися питань успадкування: р.V “Про право на посаг і про вено”, р.VI “Про опіку”, р.VIII “Про тестаменти” [4, с.14]. У ньому більш детально ніж у Першому і Другому Статутах викладалися норми державного, цивільного, кримінального, процесуального, сімейного, земельного та інших галузей права. Норми Статуту 1588 року застосовувалися у тій частині України, яка у XVIII ст. була приєднана до Московської держави, а також і на тих українських землях, які продовжували залишатися у складі Польщі. Тільки 25.06.1840 р. указом Сенату було скасовано дію Статуту 1588 р. на території Київської, Подільської і Волинської губерній, а на Лівобережній Україні – імперським указом від 15.04.1842 р. Таким чином, загальноросійське законодавство остаточно витіснило Статут 1588 року з території України.

Статут закріплював загальне положення, згідно з яким діти ставали спадкоємцями майна своїх батьків, щоправда, у Польщі спочатку спадкоємство жінок обмежувалося тільки рухомим майном. Нерухоме майно, перш за все земля, переходило тільки до синів. Кожен із них отримував рівну частку, але, починаючи з XIV ст. шляхетські маєтки, якщо не було синів, успадковувалися дочками. У деяких випадках дітей, братів, сестер, батьків та інших кровних родичів можна було позбавити права на спадщину.

Статут 1588 р. (р.8, арт.7) встановлював випадки, коли батьки могли зректися своїх дітей і тим самим позбавити їх спадку: якби хтось із дітей вдарив чи штовхнув батька чи матір; якби діти “значну кривду батькам чинили в захопленні маєтності без волі і відома останніх”; якби діти “зі злості своєї, а не для користі держави, наполягали на смертній карі для батьків своїх”; якби в суді за батьків ручатися не хотіли; якби дочка вела розпусний спосіб життя; якби діти залишили без нагляду й допомоги своїх батьків у похилому віці; коли діти не побажали викупити батьків “з рук неприятельських”, тобто з полону [5, с.236-237].

У розділі 3 артикулі 17 Статуту вказується, що “після смерті батьків і матерів, їх діти, сини і дочки, від батьківського і материнського спадку не можуть бути віддалені” [5,

с.92-93]. Якщо усі брати померли, не лишивши по собі спадкоємців, то усе майно переходило до їхніх сестер чи їх дітей [5, с.93]. Якщо батьківське майно переходило до синів, то майно матері слід було розподілити між дітьми на рівних умовах [5, р.5, арт.14, с.203]. Що стосується вдов, то коли вона мала записаний від чоловіка посаг (вено), а сини стали повнолітніми, вона мала залишитися зі своїм посагом (веном) [р.5, арт.5, с.199-200], а коли ж удова з посагом від першого чоловіка знову вийде заміж, то від другого чоловіка вона не повинна мати посаг [5, р.5, арт.16, с.204].

Статут 1588 р. визнав можливість розпоряджатися майном за допомогою заповіту. Свобода заповіту поширювалася на рухоме майно і куплену нерухомість, яка не входила у родинну власність – вотчину або материнське майно. Кожен мав право “записати свої речі, рухоме майно і особисто ним придбані маєтки, зі своєї доброї волі, коли побажає як духовним особам, так і світським” [5, р.8, арт.2, с.234-235].

Якщо не було спадкоємців за законом і за заповітом, майно визнавалося вимороченим і переходило до державної казни великого князя. Вперше у Великому князівстві Литовському таку норму було введено II Литовським статутом. Аналогічне положення міститься у III Литовському статуті 1588 р.

Статут 1588 р. визначав і сам порядок вчинення заповіту: “При складанні заповіту має бути свідчення ради земської або гродського того повіту, де той заповіт складався, а якщо він не зміг би одержати свідчення ради земської так само, як і гродського повіту, то необхідно, щоб хоч одна особа рідна прибула, маючи при собі двох шляхтичів; а може бути і при трьох шляхтичах, які у тім панстві нашого Великого князівства Литовського осіли, і можна заповіт складати. А коли та особа, що заповіт складала, помре і вже остаточно свою волю підтвердила, доклавши до заповіту свою печатку, і якби ще хтось умів і міг писати, має підписати заповіт; також і ті, хто засвідчував, якщо хтось з них уміє писати, мають своєю рукою заповіт підписати. Потім той заповіт, таким чином оформлений, на вічні часи ... ні в чому порушений не може бути. А той, хто своїм заповітом буде заповідати, має кожну річ докладно назвати і ті свідки, які присутні при складанні заповіту, що чули від того, хто заповіт складає, мають правдиво за сумління своєю, усі слова до заповіту записати без будь яких значних відхилень. Незабаром після смерті спадкодавця той заповіт має бути спочатку на раді гродській, а потім перед нами, господарем, або перед нашим судом земським оприлюднений і в книги записаний. А коли б хтось після складання заповіту залишиться живим, вільно має свій заповіт скасувати, коли забажає; останній його заповіт, що залишився після його смерті, складений, як зазначено вище, має чинність” [5, р.8, арт.2, с.234-235]. Водночас спрощена форма заповіту передбачалася для

тих, хто перебував на війні чи в дорозі або в чужій землі. “Якщо не було трьох свідків, то можна обійтися двома особами, тільки із тих людей добрих, шляхтичів. А після вчинення заповіту об’явити перед нами господарем або перед судом земським на перших роках судових, або перед гродським на перших роках, а на війні перед гетьманом або хорунжим повітовим, при якому ті свідки мають підтвердити своєю присягою” [5, р.8, арт.4, с.234-235].

Не могли бути свідками при вчиненні заповіту: особи, які не мають права вчиняти заповіт; наречені спадкодавця; опікуни того заповіту та особи, яким у тому заповіті щось записано [5, р.8, арт.5, с.236]. Заповіт, у якому були помарки, виправлення, вважався недійсним [5, р.8, арт.6, с.236]. Коли ж не знаходилося спадкоємців ні за законом, ні за заповітом, то майно визнавалося виморочним і переходило до державної скарбниці.

Підсумовуючи, зазначимо:

1. Статут регламентував правила складання заповіту, визначав привілеї при їх складанні.
2. Правові норми Литовського Статуту 1588 р. зберігали нерівність у правах залежно від соціального стану і статі людини.
3. Саме у Литовських статутах спадкове право вперше виділяється у самостійний правовий інститут.
4. Статут 1588 р. і є тим важливим документом, який допоможе з’ясувати ступінь взаємопроникнення візантійської і західноєвропейської правових культур, їхній вплив на українську правову культуру і визначити подальший напрямок економічного, політичного, соціального, духовного та правового розвитку України.

ЛІТЕРАТУРА

1. Субтельний Орест. Україна: Історія. –К.: Либідь, 1991. –512 с.
2. Історія держави і права України: У 2-х ч. -Ч.1 / Рогожин А.Й., Страхов М.М., Гончаренко В.Д. та ін.; За ред. А.Й. Рогожина. –К.: Ін Юре, 1996. –368 с.
3. Історія держави і права України: Підручник: У 2-х т. –Т.1 /За ред. В.Я. Тація, А.Й. Рогожина. –К.: Видавничий Дім “Ін Юре”, 2000. –648 с.
4. Статути Великого князівства Литовського: У 3-х т. –Т.3. Статут Великого князівства Литовського 1588 року: У 2-х кн. –Кн.1 /За ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. –Одеса, 2004. –672 с.
5. Статути Великого князівства Литовського: У 3-х т. –Т.3. Статут Великого князівства Литовського 1588 року: У 2-х кн. –Кн.2 /За ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. –Одеса, 2004. –568 с.

Надійшла до редколегії 24.10.2005

НЕЛИН А.И. О НАСЛЕДСТВЕННОМ ПРАВЕ ПО УСТАВУ ВЕЛИКОГО КНЯЖЕСТВА ЛИТОВСКОГО 1588 ГОДА

Исследовано становление и развитие наследственного права по Литовскому Уставу 1529 г., определены его закономерности и характерные черты.

NELIN A.I. ABOUT THE SUCCESSION LAW UNDER CHARTER OF THE LITHUANIAN GREAT PRINCEDOM OF 1588

Becoming and development of the law of succession under the Lithuanian Charter of 1529 is investigated, its laws and characteristic fig are determined.